

Boek van de maand

Calvijnoogst

J.W. van der Jagt

Het Calvinjaar is bijna voorbij. Uitvoerig is erbij stilgestaan dat de Geneefse reformator 500 jaar geleden geboren werd. Er verscheen een glossy magazine over hem dat gretig aftrek vond. In Dordrecht trok een tentoonstelling veel belangstelling. Er werden congressen gehouden. Hier en daar een gemeenteavond. Er verscheen een roman die (deels) in het Genève van Calvijn is gesitueerd. En er waren natuurlijk tal (om niet te zeggen een hausse) van theologische publicaties. De Calvijnoogst is groot. Op een paar uitgaven vestig ik de aandacht.

Handboek

Als eerste noem ik de verschijning van *Calvijn. Handboek*. Daarin laten, onder redactie van H.J. Selderhuis, 52 deskundigen van verschillende nationaliteit zien wat de stand van het Calvinonderzoek is. Het boek wil 'een grondig overzicht bieden van de biografie, de theologie en de doorwerking van Calvijn, en dat op grond van het meest recente onderzoek'. Deze opzet is door de samenwerking van de verschillende auteurs zonder meer geslaagd.

Het boek is heel systematisch opgezet. Het begint met een Oriëntatie. Daarin informeert Selderhuis ons over het beeld en het zelfbeeld van Calvijn. Daarin laat hij zien dat het beeld van Calvijn in de loop van de tijd nogal is bijgesteld. Het negatieve beeld is niet zo negatief als men dacht. Wie alleen positief over hem dacht, moet dat net zo goed bijstellen. Het eerste deel geeft ook een oriëntatie in de werken van Calvijn, zowel in de losse uitgaven als in de verzamelde uitgaven. Het is nuttig voor wie toegang tot de Calvinstudie zoekt. Wel rijst soms de vraag waarom het ene werk wel en het andere niet genoemd wordt. Zo viel het me op dat de vertaling die W. van 't Spijker gegeven heeft van de eerste uitgave van de *Institutie* uit 1536, niet is opgenomen, terwijl *Teksten uit de Institutie van Calvijn* die Van 't Spijker heeft uitgegeven, wel wordt genoemd. Ook mis ik de *Sermons on Ephesians*, een uitgave uit 1973 van Banner of Truth, terwijl de *Sermons on Galatians* uit 1997 van dezelfde uitgever wel vermeld wordt. Kennelijk is het overzicht niet zo compleet als het lijkt.

Met dit handboek kan ieder zich ook oriënteren op de instituten die, over allerlei landen verspreid, zich met Calvijn bezighouden. Ook de elektronische media ontbreken niet. Alleen al het eerste hoofdstuk biedt goede hulp voor wie zich aan de studie van Calvijn wil zetten.

Natuurlijk geeft het handboek breed aandacht aan de persoon van de reformator. Vanuit drie verschillende invalshoeken wordt naar hem gekeken. Eerst aan de hand van de verschillende plaatsen waar Calvijn verbleef (Frankrijk en Basel, Genève, Straatsburg en opnieuw Genève). Het tweede onderdeel gaat in op de historische relaties waarin Calvijn zijn werk deed. Dan lezen we bijvoorbeeld over zijn relatie met Wittenberg, Frankrijk, Nederland, Oost-Europa. Daarna is er aandacht voor de relatie tussen Calvijn en kerkvaders, humanisten, joden, dopers, zijn tegenstanders en zijn studenten. Het geeft een groot en duidelijk portret van een groot man.

Werken

Uiteraard moet dit handboek ook gaan over het werk van Calvijn. Dat deel begint met zo'n 50 pagina's over de verschillende genres in zijn werk. Het maakt duidelijk dat hij niet de man is van één boek, de *Institutie*. Onderzoek heeft duidelijk gemaakt 'dat de *Institutie* gelezen moet worden in het licht van Calvijns commentaren en dat omgekeerd hetzelfde geldt. De dogmaticus, de exegeet en de predikant zijn bij Calvijn een en dezelfde persoon' (p. 233). Dit lijkt mij een aanbeveling om bij het beroep op Calvijn meer met zijn commentaren bezig te zijn dan wel eens het geval is.

Nadat de verschillende genres besproken zijn, wordt zijn theologie in veertien thema's deskundig en beknopt besproken. Daarna worden een paar structuren aangebracht: de gemeenschap met Christus, de aanpassing van God aan de bevatting van de mens, de exegese en de leer, en we lezen over traditie en vernieuwing.

Het vierde grote onderdeel van dit handboek laat zien op welke manier zijn denken in de loop van de tijd heeft doorgewerkt in allerlei facetten van het leven, zoals het recht, de liturgie, het onderwijs en de pedagogiek, de politiek, de spiritualiteit enz. Deze thematische doorwerking wordt gevolgd door een overzicht van de doorwerking van Calvijn in verschillende eeuwen en delen van de wereld.

Het boek wordt gecompleteerd door een literatuuroverzicht en verschillende registers die behulpzaam zijn om het toegankelijk te maken.

Bijbel en wetenschap

Het is verleidelijk om op allerlei zaken inhoudelijk in te gaan. Maar dan zou deze bespreking erg bovenmaats worden. Laat ik op één zaak, die actueel is, attenderen: het spreken van de wetenschap en van de Schrift, en de tegenstelling die daarin gezien wordt, bijvoorbeeld met betrekking tot het ontstaan van de wereld (p. 501-503). Calvijn maakt onderscheid tussen de verschillende wetenschappen, zodat wetenschap en bijbelstudie apart moeten worden beoefend en zij elkaar niet tegenspreken. Het wordt geïllustreerd met wat Calvijn schrijft over Mozes' manier van spreken. Hij schreef 'dingen zo op dat iedereen met een gezond verstand zonder verdere kennis alles kan begrijpen wat Mozes verklaart. Maar astronomen onderzoeken vol spanning alles wat de menselijke geest met zijn wijsheid begrijpen kan.' Je moet een wetenschap als de sterrenkunde niet verwerpen omdat deze ontdekt dat de dingen anders zijn dan zoals de Bijbel het vertelt. Je moet evenmin kritiek op Mozes hebben alsof hij niet deskundig zou zijn. Hij 'was een leraar voor eenvoudige en ruwe mensen, maar ook voor geleerden'. Hij heeft zich aan de eersten aangepast en hij sluit daarin aan bij de manier waarop wij (zonder wetenschappelijke kennis) de dingen waarnemen. Het zijn gedachten die ons ook vandaag verder kunnen helpen.

Het boek is een goudmijn voor de studie van Calvijn. Er is veel te lezen en te leren. Het beeld dat je van de persoon en zijn werk hebt, wordt bevestigd, aangevuld en gecorrigeerd. Dat is winst. 'Wie Calvijn grondig wil leren kennen zal aan dit boek voorlopig voldoende hebben, omdat het boek meer wil zijn dan een inleiding, maar wie verder onderzoek naar Calvijn wil doen, kan dit handboek gebruiken als start- en als oriëntatiepunt.' Deze woorden van redacteur Selderhuis kan ik onderschrijven. Ik zou zeggen: aan de studie. Aan studiemateriaal kan het niet liggen.

Lees- en kijkboek

Het vorige boek is een studieboek. Als doelgroep denk je vooral aan theologen, wetenschappers. Een tweede boek dat ik noem, heeft een ander karakter. De doelgroep zal ook anders zijn. Het is meer een lees- en kijkboek waarmee iedere theologisch en kerkelijk

geïnteresseerde lezer zijn winst kan doen. Ik bedoel ‘*Johannes Calvijn, zijn leven, zijn werk*’ dat verschenen is onder redactie van Willem Balke, Jan C. Klok en Willem van ’t Spijker.

Het is een prachtig boek waaraan veel zorg is besteed. Enige tijd geleden attendeerde ik in deze rubriek op een mooi boek over Maarten Luther dat in 2007 verscheen. De opzet was om Calvijn met een vergelijkbaar boek te eren. De uitgever is daar uitstekend in geslaagd. Er is veel te zien. Bekende en onbekende foto’s. De tekst geeft veel inzicht in het leven en werk van Calvijn.

Kerk

De hoofdtekst is door W. van ’t Spijker geschreven. Hij staat borg voor deskundigheid en leesbaarheid. Hij begint met het Frankrijk van de zestiende eeuw. Vanuit dat startpunt ontrolt hij in acht hoofdstukken het leven van Calvijn door de jaren heen. Daarna volgt een hoofdstuk over de contouren van Calvijns theologie en een over zijn invloed.

Laat ik uit de hoofdtekst bij wijze van voorbeeld één zaak aanroeren die ook voor vandaag niet onbelangrijk is. Van ’t Spijker schrijft: ‘Bij al Calvijns werk stond de kerk centraal. Haar leer was beschreven in de *Institutie*. Haar structuur was omschreven in de *Ordonnances*, zoals deze in 1561 waren aangevuld. Toch had Calvijn met zijn ‘doctrina’ en ‘disciplina’ niet slechts Genève op het oog. Voor hem was de kerk van Christus universeel, een gemeenschap van alle gelovigen, waar dan ook ter wereld. Uit dit besef ontsproot zijn oecumenische roeping, waarvan hij zich zeer bewust was en die hij op allerlei manier vervuld heeft. Vanaf het begin was bij Calvijn, evenals bij Augustinus, sprake van het sámengaan van genade en kerk. In de leer der genade volgde hij de kerkvader tot in de allerdiepste afgrond, waar de genade zich aan onze blik onttrekt. Tegelijk wenste hij de zichtbaarheid van de kerk vast te houden, waarbij vooral de eenheid van de gemeente van Christus in deze wereld het volle accent ontving. ... Calvijns beginsel bracht mee, dat hij binnen de kerk van Genève de noodzaak van eenheid in de leer sterk in het oog hield. Tegelijk bracht hij een onderscheid aan tussen fundamentele en niet fundamentele artikelen. Dit verklaart zijn houding zowel naar binnen als naar buiten. Fundamenteel was voor hem de belijdenis die voor het christelijke geloof volstrekt noodzakelijk is, en die wel te onderscheiden is van hetgeen controversieel kan zijn tussen de kerken zonder dat afbreuk wordt gedaan aan de eenheid van het geloof’ (p. 303). Hier is van Calvijn nog wel wat te leren met het oog op onze eigen tijd en kerkelijke situatie.

Afwisselend

De hoofdtekst van het boek wordt telkens afgewisseld met korte bijdragen van verschillende auteurs over een onderdeel, een facet of een bijzonderheid uit Calvijns leven en werk. Er komt van alles in naar voren.

Zo wordt het hoofdstuk over Frankrijk in de zestiende eeuw verrijkt met een bijdrage over de heersersessen in Frankrijk, waarin helder wordt welke vrouwen een rol hebben gespeeld. Dit hoofdstuk geeft trouwens ook een interessant beeld van de rol van Frans I als koning van Frankrijk.

Er is een bijdrage over Calvijn en het recht. Aanvankelijk wilde zijn vader hem laten opleiden voor een kerkelijk ambt, maar al gauw wilde hij dat Calvijn rechten ging studeren. De bijdrage geeft aan hoe het met de rechtenstudie in de zestiende eeuw stond en welke invloed deze studie op het werk van Calvijn heeft gehad.

Bij het hoofdstuk over Calvijns bekering is een bijdrage te vinden over ‘de diepten van het hart’. Daarin laat M. de Kroon zien dat het in het verstaan en het vertalen van Calvijns werk

gaat om de diepten van het hart. Om een citaat te geven: ‘Het evangelie is geen taalkunde. Het is een leer hoe je moet leven. Het gaat om veel meer dan om het evangelie met je verstand te begrijpen en het in je geheugen te prenten, zoals dat op andere gebieden het geval is. Je neemt het pas op, als het heel je ziel in beslag neemt, wanneer het helemaal zijn thuis vindt in de diepste roerselen van je hart’ (p. 48). Hij is van mening dat deze strekking uit moet komen in de vertaling van Calvijns geschriften en dat dit tot een vrijere vertaling leidt. Hij geeft een paar voorbeelden. Eén daarvan is dat de standaardvertaling van A. Sizoo over geloof en ervaring de tegenovergestelde betekenis krijgt van wat Calvijn bedoelt! Kennelijk iets om rekening mee te houden.

Zo zijn er in alle hoofdstukken tal van inzichten op te doen die bijdragen aan een goede kennis en verwerking van Calvijns werk.

Een wat bijzondere plaats heeft het hoofdstuk over de betekenis van Calvijn als uitlegger van de Schrift. In vorm en kleur wijkt het af van de rest van het boek. Het is een verzameling van zeventien kleine bijdragen in het blauw. Wel is het als hoofdstuk 9 opgenomen in de indeling van de doorgaande tekst. Een opvallende plaats in het geheel. De uitleg van Gods Woord is dan ook niet het minst belangrijke in de betekenis die Calvijn voor kerk en theologie heeft. In dit hoofdstuk komen allerlei facetten naar voren van Calvijns schriftuitleg. Om daar iets van te noemen: de verhouding tussen de kerk en Israël, Calvijns hermeneutiek en exegese. E.A. de Boer schrijft over Exodus, Deuteronomium en Ezechiël. Er is te lezen over David, de Psalmen, Jesaja, Handelingen. Hebreeën. Kortom, een lezenswaardig hoofdstuk, ook om de beknoptheid van de bijdragen.

Al met al is het een boek vol afwisseling. En dat maakt het alleen maar boeiender, evenals de vele illustraties die het verrijken. Het geheel wordt afgesloten met zaken-, personen- en plaatsnamenregisters die het geheel toegankelijk maken. Voor wie de smaak van Calvijn te pakken krijgt, is er een uitgebreid literatuuroverzicht, alsmede een verantwoording van de illustraties. Een prachtig boek voor een prijs die alleszins redelijk is.

Institutie

Alleen al in deze twee publicaties heeft het Calvijnjaar veel opgeleverd. Maar het meest in het oog springend is de nieuwe vertaling van de *Institutie*. Daar vestigen we tot slot de aandacht op.

De verschijning van deze vertaling is een gebeurtenis! Zoals bekend gaat het om het hoofdwerk van Calvijn. Door de eeuwen heen is die meerdere keren in het Nederlands vertaald. De vertaling waarmee we het tot nu toe moesten doen, is al uit de eerste helft van de vorige eeuw, van de classicus A. Sizoo. Hij heeft ongetwijfeld een prestatie geleverd. Zijn vertaling is meerdere keren herdrukt. Maar het moet gezegd worden: de vertaling is stroef, knoestig en stug. Met de tijd groeide de afstand tot het taalkleed waarin zij tot ons gekomen is. Dat kwam de toegankelijkheid niet ten goede. De verschillende drukken die er geweest zijn, zullen in allerlei boekenkasten staan. Is het een boze veronderstelling om te denken dat het misschien alleen nog de theologen zijn die Sizoo nog uit de kast halen om te lezen? Of zij ook niet meer?

De nieuwe vertaling is van de hand van de classicus dr. C.A. de Niet. Ze is van een inleiding voorzien door W. van 't Spijker. Niet alleen deze inleiding is de moeite van het lezen waard. Dat geldt ook voor de verantwoording die de vertaler van zijn werk geeft. Daarin gaat hij op verschillende aspecten van het vertalen en de stijl van Calvijn in. Ik vond het een eyeopener te

lezen dat Calvijn weliswaar Latijn schreef, maar dat hij een Fransman was. Dat is van belang om zijn Latijn goed te begrijpen. Zo zijn er meer stijlaspecten waarmee de vertaler rekening moet houden. Het geeft een goede verantwoording van keuzes die De Niet heeft gemaakt.

Ik verbeeld me niet dat ik deze vertaling in finesse kan beoordelen. Ik ben classicus noch latinist. Soms zou je een bekender gedeelte met extra aandacht willen lezen. Helaas, de uitgever was zuinig en stelde geen recensie-exemplaar ter beschikking, maar alleen een selectie uit de vertaling. Als ik die lees, is Calvijn ineens veel dichterbij gekomen. De vertaling is goed leesbaar in het Nederlands van deze tijd. Laat ik bij wijze van voorbeeld het begin van de *Institutie* in de nieuwe vertaling weergeven:

‘De hele hoofdinhoud van onze wijsheid, voorzover die althans als ware en deugdelijke wijsheid aangemerkt mag worden, bestaat eigenlijk maar uit twee delen: kennis van God en kennis van onszelf. Omdat die met vele banden aan elkaar verbonden zijn, is het echter niet gemakkelijk uit te maken welke van deze twee het eerst komt en de andere uit zichzelf voortbrengt. Om te beginnen kan namelijk niemand zichzelf aanschouwen als hij niet ook meteen zijn aandacht richt op de aanschouwing van God in wie hij leeft en zich beweegt. Het is immers volkomen duidelijk dat de gaven waardoor wij tot iets in staat zijn, in het geheel niet van onszelf zijn, ja dat hetgeen wij zijn, niets anders is dan een zijn in de ene God. In de tweede plaats geldt dat wij door deze goede gaven, die druppelsgewijs uit de hemel op ons neerdalen, als het ware van de beekjes tot de bron geleid worden.’

De vertaling is weergegeven in twee kolommen. Dat maakt het leesbaarder dan de brede bladspiegel bij Sizoo. Ook is het werk voorzien van uitvoerige registers: een register van schriftplaatsen, gelukkig heel wat royaler dan in de uitgave van Sizoo. Er is een register van auteurs en literatuur die Calvijn aanhaalt, en een uitvoerig zaakregister. Deze registers vergroten uiteraard de bruikbaarheid van deze vertaling.

Ik denk dat we dr. De Niet dankbaar mogen zijn dat hij zich aan dit vertaalwerk gegeven heeft en dat de Here hem daar de kracht voor gaf. Het is te wensen dat deze Calvijnguitgave niet alleen gekocht maar – om het taalkleed hoeft niemand het te laten – ook gelezen wordt. Dat kan alleen maar tot zegen zijn voor geloof en kerk in de eenentwintigste eeuw.

N.a.v.:

- H.J. Selderhuis (red.), *Calvijn. Handboek*, Kok, Kampen, 2008, ISBN 9789043514361, 653 pag., prijs € 75,-
- W. Balke, J.C. Klok, W. van 't Spijker (red.), *Johannes Calvijn, zijn leven, zijn werk*, Kok, Kampen, 2008, ISBN 9789043515757, 415 pag., prijs € 45,-
- *De Institutie*, uit het Latijn vertaald door dr. C.A. de Niet, met een inleiding van prof.dr. W. van 't Spijker, (2 dln., geb. met stofomslag), Den Hertog, Houten, 2009, ISBN 978 90 331 2200 2, 1557 pag., prijs: € 159,50